

R. S. Zwart, *'Gods wil in Nederland'. Christelijke ideologieën en de vorming van het CDA (1880-1980)* (Dissertatie Nijmegen 1996, Historische boekerij IV; Kampen: Kok, 1996, 325 blz., ISBN 90 242 7780 9).

Dit boek, een Nijmeegse dissertatie, neemt duidelijk stelling in een gecompliceerd debat: waar ligt de oorsprong van het CDA? Volgens de schrijver ervan hebben niet de electorale verliezen van de confessionele partijen rond 1970 (vooral van de KVP) tot het christen-democratisch samengaan geleid, maar de afbrokkeling van de gereformeerde en katholieke ideologieën in de loop van de jaren vijftig en zestig. Niet dus bij de machtsvraag is de verklaring te zoeken, maar bij de veranderingen in de wegwijzende functie en 'de bovenmenselijke status', zoals de schrijver het noemt, van respectievelijk het neocalvinisme en het neothomisme. Deze hadden blijkbaar tot dan toe iedere toenadering geblokkeerd. Rond 1960 echter trad het belang van de ideologische factor dermate ver op de achtergrond, dat het tot de vorming van het CDA kon komen. Om die fundamentele wijziging in zijn boek ook compositorisch tot uitdrukking te brengen, deelt de schrijver zijn tekst in tweeën in. In een eerste deel gaat hij ver terug in de negentiende eeuw en schetst hij in tweemaal twee hoofdstukken het ontstaan, de ontwikkeling en het verval van beide 'ismen' tot ongeveer 1967. In deel twee komt vervolgens de vorming van de nieuwe partij aan de orde.

Zwarts boek laat zich goed lezen. Het is vlot geschreven en niet te lang. De auteur kent de langzamerhand omvangrijke literatuur goed. Dit laatste mag wel extra benadrukt worden. In het kielzog van de verzuiling hebben zich aan protestantse en katholieke kant immers nogal op zichzelf staande historiografische onderzoekstradities gevormd, die zich tot nog toe van de ontzuiling bar weinig hebben aangetrokken. Zelden treft men een schrijver die zich de moeite getroost zich in het wel en wee van beide kampen te verdiepen. Ook in andere opzichten valt er het nodige goede over deze dissertatie vast te stellen. Hoewel het grootste deel van het bronnenmateriaal gedrukt en dus van openbare aard is, heeft de schrijver toch ook de hand weten te leggen op enkele bijzonder intrigerende archiefbronnen, die zover ik kan zien tot nog toe niet of maar spaarzaam zijn gebruikt. Op die manier fleuren gegevens uit de persoonlijke archieven van ideologisch geprofileerde figuren als de KVP'ers Stokman en De Quay en de AR-leider Berghuis het verhaal hier en daar heel aardig op. Ook draagt het boek het nodige bij tot onze kennis van de veranderingen in de vorderende jaren vijftig en de eerste helft van de jaren zestig, die in toenemende mate in de aandacht van onderzoekers staan. Het verlies van zekerheden, de breed om zich heen grijpende discussies en de daarmee gepaard gaande 'mentale ontzuiling' uit die jaren worden in het boek ruim gedocumenteerd. *Deo volente* verdient *'Gods wil in Nederland'* daarom een ruim lezerspubliek.

Op pagina 227 introduceert de schrijver een onderscheid, waardoor zijn theorie veel van haar scherpte verliest: vóór 1967 (het jaar van de omvangrijke KVP-verkiezingsnederlaag) werd christen-democratische eenheid wenselijk gevonden vanwege het afnemend belang van de ideologische factor, nadien werd ze noodzakelijk geacht, zo heet het daar. Dit gold met name voor de KVP. Met deze 'nuancering' zal menigen hartgrondig akkoord gaan. Maar zelfs dan blijft de twijfel stevig knagen. Ten principale geldt dat voor de opzet van het boek als zodanig. Het is in deze studie à l'ideologie wat de klok slaat. Maar de vraag of het het verval van de katholieke macht was, die tot de vorming van het CDA leidde, of de veranderingen in status en functie van de christelijke ideologieën, wordt alleen beantwoord door beide factoren tegen elkaar af te wegen. Zwarts studie is, anders gezegd, te eenzijdig verificerend van aard. Weliswaar levert dat veel nieuwe kennis op, maar de uitgangsvraag kan er niet mee beantwoord worden.

Ook terzake van allerlei deekwesties opteert de schrijver, zijn intentie getrouw, voor een

visie die de ideologische factor het volle gewicht geeft en die bovendien weinig ruimte voor verschillen in tijd en maatschappelijke context laat. Zo is door andere auteurs op goede gronden betoogd, dat de KVP een stuk minder ideologisch *angehaucht* was dan haar vooroorlogse voorgangster. Zwart echter ziet slechts continuïteit (64 vlg.). Het bekende conflict tussen Kuyper en Lohman, waarin allerlei politieke en sociale kwesties meespeelden, wordt door hem tot een theologisch dispuut gereduceerd (114 vlg.). Vooral ook opvallend vond ik in dit opzicht de voorstelling van zaken, dat er terzake van ideologische functie en status eigenlijk geen of nauwelijks verschil zou hebben bestaan tussen de katholieke en gereformeerde werelden. Maar onder gereformeerden had Het Woord, en dus ook de ideologische woordenstroom, een heel wat hogere status dan onder katholieken, die er per traditie eerder toe neigden gezagsdragers te gehoorzamen. Hoe zwak steken Schaeppmans ideologisch-programmatische probeersels af tegen *Ons Program*. Daarmee zal samenhangen — zo heb ik altijd begrepen — dat de internalisering van ideologische elementen onder de calvinistische aanhang aanzienlijk dieper reikte dan onder de katholieken. Dat er daarom ook een opvallend faseverschil bestaat in de ontheologisering hangt daar eveneens mee samen. Tot op de dag van vandaag zijn de gevolgen ervan in allerlei opzichten merkbaar.

Dit boek gaat helemaal over ideologieën, maar is erg kort over het concept 'ideologie' en zijn verhouding tot allerlei varianten van politieke en ideeën-geschiedenis. Zwarts eigen definitie van ideologie sluit de gedachtenwereld van de CHU uit. Het eerste deel van zijn boek gaat dan ook alleen over neothomisme en neocalvinisme. Misschien is dit een postmodernistisch trekje, want het conservatieve gedachtengoed van Lohman c. s. mist inderdaad het dwingend karakter van de beide confessionele Grote Vertellingen. Wel werpt het de vraag op, waarom dan in deel twee zo uitvoerig aandacht wordt geschonken aan de eindeloze discussies in protestantse kring over de verhouding van de twee protestantse partijen, alles onder het hoofd 'De vorming van het CDA'. Ik kan me niet onttrekken aan de indruk van een zekere incongruence. Wanneer het verhaal van de protestants-christelijke verdeeldheid en eenheid een verhaal van ideologische aard is, hoort het in een studie als deze thuis, maar dan is de in deel één gehanteerde definitie en de uitsluiting van de CHU niet goed begrijpelijk. Is die definitie niet gewoon te eng?

Een eindoordeel over het boek is niet gemakkelijk. Enerzijds vind ik het een aardige en hier en daar zelfs gedurfde onderneming (té gedurfd voor een dissertatie, misschien). Anderzijds is het conceptueel, methodisch en historiografisch kader te weinig doordacht om de vérgaande conclusie te kunnen schragen. De machtspolitieke verklaring voor het ontstaan van het CDA is er bepaald niet mee weerlegd.

P. Luykx

L. Custers, *Dáár was de bron. De Beweging van Tachtig in de ogen van Albert Verwey* (Dissertatie VU 1995; Maarssen: De Ploeg, 1995, 482 blz., f65,-, ISBN 90 6584 049 4).

De Beweging van Tachtig wordt tegenwoordig meestal gezien als een *avant-garde* waarin literatuur, beeldende kunst en politiek een gelijk aandeel hadden. Het boeiende van de beweging schuilt juist in deze veelzijdigheid. Sommige van de deelnemers zelf dachten er anders over. Albert Verwey bracht in de verschillende elementen een streng hiërarchische ordening aan. Hij had zijn leven gewijd aan de poëzie, en hij stelde het dikwijls voor alsof de vernieuwing van de poëzie het hoofddoel, misschien zelfs het enige doel van de beweging was geweest. Al het overige was daaraan ondergeschikt. In de loop der jaren probeerde hij de beweging steeds meer in dit licht te interpreteren, tot zij in zijn ogen allereerst een aankondiging en rechtvaardiging was geworden van zijn eigen literaire activiteiten.